

УДК 332.122:338.43
JEL Q13, O18, R58

Н. Л. Хомюк

кандидат економічних наук, докторант кафедри міжнародних економічних відносин та управління проектами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
e-mail: nataljabilous@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3277-8840>

Концептуальні положення диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Розроблено концептуальні положення диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Визначено, що для здійснення диверсифікації розвитку сільських територій є вагомими причини, серед яких низький рівень матеріального добробуту та зайнятості сільських жителів, низька рентабельність підприємств агропромислового комплексу, забруднення навколишнього середовища та деградація ґрунтів. Основною концептуальною ідеєю диверсифікації розвитку сільських територій визначено ефективне використання потенційних і наявних можливостей забезпечення розвитку сільських територій. Обґрунтовано, що результатом реалізації концепції диверсифікації розвитку сільських територій є забезпечення конкурентоспроможності сільських територій; підвищення якості життя сільського населення та досягнення екологічної безпеки. Виділено методологічні принципи диверсифікації розвитку сільських територій. Виокремлено фактори стримування та стимулювання процесу диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Визначено напрями диверсифікації розвитку сільських територій, серед яких: диверсифікація сільськогосподарського виробництва, диверсифікація несільськогосподарської діяльності та джерел фінансування. Звернуто увагу на доцільність розроблення концепції диверсифікації розвитку сільських територій, яка являє собою сучасну парадигму організації соціальних, економічних та екологічних відносин, побудованої на засадах комплексності, міждисциплінарності та синергетики.

Ключові слова: диверсифікація, концепція, розвиток сільських територій, децентралізація, об'єднана територіальна громада, напрями диверсифікації розвитку сільських територій.

Khomiuk N. CONCEPTUAL PROVISIONS OF DIVERSIFICATION OF RURAL TERRITORIES' DEVELOPMENT IN CONDITION OF DECENTRALIZATION

The purpose of the article is to develop conceptual provisions of diversification of development of rural territories in Ukraine in terms of decentralization. The paper proves that diversification should be considered as a means of ensuring integrated development of rural territories in connection with the need to create new mechanisms for interaction between all rural territories, the need to optimize existing agricultural activities and introduce new productions. The author argues that there are important reasons for the diversification of development of rural territories, including low level of material well-being and employment of rural residents, low profitability of agricultural enterprises, environmental pollution and degradation of soils. Ensuring the diversification of the development of rural territories is suggested to be based on the principles of unity and integrity, taking into account the process of decentralization, with due consideration of geographical, economic, ecological, ethnic and demographic characteristics of each rural territorial entity. The factors of containment of the process of diversification of rural territories' development in terms of decentralization are identified, including the insufficient legislation, limited natural resources, low level of public awareness, lack of financing of rural development programs from the State budget; lack of entrepreneurial experience of population; lack of start-up capital to start a business. The factors stimulating the process of diversification of the development of rural territories are allocated, including the reform of decentralization; conducting business trainings; providing consulting assistance in the legal and economic spheres. The directions of diversification of development of rural territories are determined including the diversification of agricultural production, diversification of non-agricultural activities and diversification of sources of financing.

Keywords: diversification, concept, development of rural territories, decentralization, consolidated community, directions of diversification of rural territories' development.

Постановка проблеми. В теперішній час аграрна сфера є фундаментом стабільної економіки, наповнення бюджетів і простором для залучення інвестицій. Але не можна вважати, що сільським господарством займається більшість сільського населення. Сільська територія – це не лише місце життєдіяльності людей і просторовий базис виробництва, а й природне середовище. Адаже на

процес розвитку сільських територій впливають природні умови та природні ресурси, географічне положення, етнічний склад населення, стан економіки та ін. [1].

У зв'язку з необхідністю створення нових механізмів взаємодії між усіма складовими сільських територій та оптимізації практики сільськогосподарської діяльності та впровадження

нових виробництв, виходячи з природно-ресурсного потенціалу, диверсифікацію слід розглядати як засіб забезпечення комплексного розвитку сільських територій. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю обґрунтування концептуальних положень диверсифікації розвитку сіл і об'єднаних сільських територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідження процесу диверсифікації у аграрній сфері зробили вітчизняні фахівці: І. Кульчій, Ф. Важинський, Т. Зінчук, О. Молнар, Т. Панюк та ін. Дослідженням питань розвитку сільських територій приділено увагу таких вчених, як В. Бойко, І. Залуцький, А. Лісовий, М. Малік, О. Павлов, Х. Притула, В. Славов, М. Талавіря, М. Хвесик та багато інших. Віддаючи належне наявним здобуткам, слід зазначити, що недостатньо вивченими залишаються деякі питання, які пов'язані саме з диверсифікацією розвитку сільських територій.

Метою статті є розроблення концептуальних положень диверсифікації розвитку сільських територій в Україні в умовах децентралізації.

Основні результати дослідження. Категорія «диверсифікація» широко використовується у науковій літературі. Проте не існує чіткого формулювання цієї дефініції, адже вона виступає предметом дослідження багатьох наук: географічних, економічних, соціальних, екологічних та ін., а у системі ринкових відносин проявляються різні аспекти диверсифікації.

Поняття диверсифікації – порівняно нове явище, яке поширюється на Заході з середини 50-х рр. ХХ ст. та спричинене НТР, необхідністю пристосування бізнесу до швидких структурних змін, посилення конкурентної боротьби [2, с. 344]. Вважається, що слово «диверсифікація» походить від латинського «diversus» – різний, віддалений та «facere» – робити. У економічному словнику за редакцією С. Мочерного зазначено, що диверсифікація – це розширення номенклатури продукції, що її виробляють окремі фірми та організації. Також зазначається, що диверсифікація існує у двох основних формах: 1) розширення асортименту товарів, організація випуску нових видів продукції в межах «власної» галузі, тобто збільшення числа модифікацій певного виду товару, які задовольняють попит окремих груп споживачів; 2) вихід за межі основного бізнесу, проникнення в нові галузі та сфери господарства [2, с. 344].

На нашу думку, диверсифікацію слід розглядати як урізноманітнення об'єкта дослідження та надання йому багатогалузевого, комбінованого характеру, що реалізується за допомогою розширення сфер діяльності підприємства, організації, галузі, території.

Сьогодні розвиток сільських територій пов'язаний з процесом децентралізації влади, який в Україні триває з 2014 р. Головною метою цієї реформи є створення об'єднаних територіальних громад, які би вміло розпоряджалися наявними природними,

економічними, соціальними та фінансовими ресурсами.

На основі діагностики розвитку сільських територій і процесів, що відбуваються у сільськогосподарському виробництві, можна стверджувати, що для здійснення диверсифікації розвитку сільських територій існують вагомі причини, головними з яких є низький рівень матеріального добробуту та зайнятості сільських жителів, низька рентабельність підприємств агропромислового комплексу, забруднення навколишнього середовища та деградація ґрунтів.

Диверсифікацію розвитку сільських територій слід розглядати як комплекс заходів, спрямованих на урізноманітнення сільськогосподарської та несільськогосподарської діяльності на сільських територіях, розширення джерел фінансування програм сільського розвитку та заходів, організованих об'єднаними територіальними громадами з метою розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення на основі системного підходу й через реалізацію процедур інформаційного забезпечення [3].

Необхідність розроблення концептуальних положень диверсифікації розвитку сільських територій зумовлена тим, що для майбутнього села загрози не обмежуються тільки зміною кліматичних умов, які негативно впливають на розвиток сільського господарства, а й включають також наслідки швидкої урбанізації, соціально-економічного занепаду підприємницької діяльності на території сіл та ін.

Концепцію диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації зображено на рис. 1.

Основна концептуальна ідея диверсифікації розвитку сільських територій – це ефективне використання потенційних і наявних можливостей забезпечення розвитку сільських територій.

Окрім підвищення рівня зайнятості на селі, подолання бідності, забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, слід виділити ще низку цілей диверсифікації розвитку сільських територій, серед яких: раціональне використання ресурсного потенціалу; продовольча та економічна безпека; підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг; створення умов щодо залучення інвестицій; розвиток біотехнологій; популяризація органічного виробництва; зменшення деструктивного впливу на довкілля. Їх можна виокремити у три групи: соціальні, економічні та екологічні.

Отже, результатом реалізації концепції диверсифікації розвитку сільських територій є забезпечення конкурентоспроможності сільських територій; підвищення якості життя сільського населення та досягнення екологічної безпеки.

Забезпечення диверсифікації розвитку сільських територій має ґрунтуватися на засадах єдності й цілісності, здійснюватися з огляду на процес децентралізації, який здійснюється шляхом формування громад, обов'язково враховуючи географічні, економічні, екологічні, етнічні та

демографічні особливості кожного сільського територіального утворення.

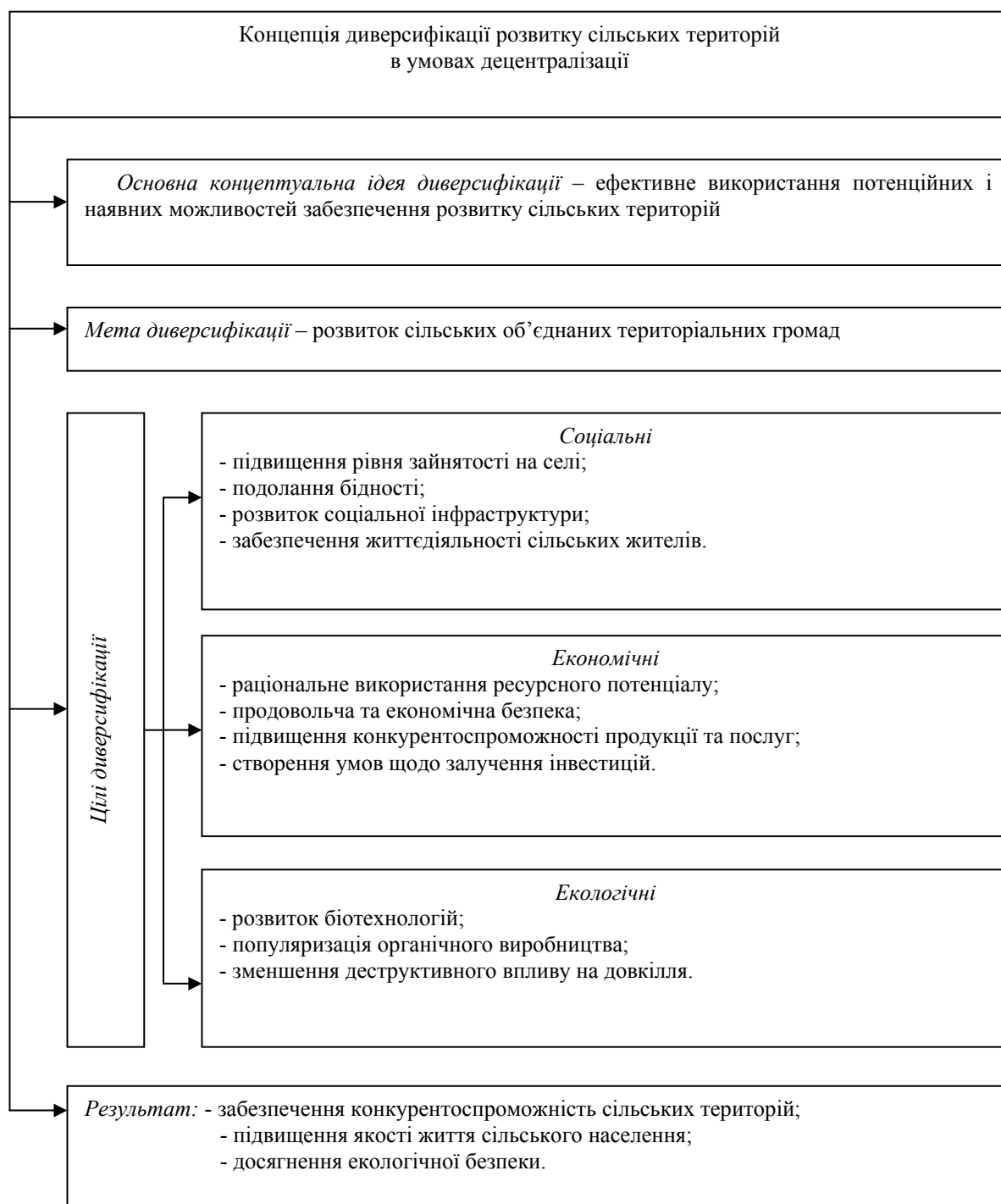

Рис. 1. Концепція диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації
Побудовано автором.

Розробляючи концепцію розвитку об'єднаної територіальної громади, органи місцевого самоврядування повинні подбати про удосконалення різноманітних механізмів посилення конкурентних переваг сільських територій і пошук нових підходів їх стратегічного розвитку в умовах нестабільності та швидко змінюваного середовища.

Т. Козир зазначає, що стратегічною метою розвитку сільської території є забезпечення можливості громадян задовольнити свої запити та потреби на території своєї громади, не виїжджаючи за її межі або виїжджаючи на короткий час, тобто без зміни місця постійного проживання [4].

Варто погодитись з цією думкою, адже як фактор економічного зростання людські ресурси слід

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

розглядати як працівників, що мають певні професійні знання та навички, які можуть бути використані для розвитку територій, на яких вони проживають. При залученні сільського населення у виробництво на території громади відповідно знизиться рівень безробіття, зростуть доходи домогосподарств і паралельно збільшаться надходження до місцевих бюджетів за рахунок податку на доходи фізичних осіб.

У сільській економіці диверсифікація ґрунтується на передислокації ресурсів у нові види сільськогосподарської й несільськогосподарської діяльності та на створенні нових можливостей для кращого використання робочої сили, збільшення прибутків домашніх господарств, а також підвищення рівня життя фермерів і всього сільського населення [5]. Контекст й умови здійснення диверсифікації в Україні порівняно з державами ЄС досить специфічні: тоді як у ЄС увага фокусувалася на механізмах прямої підтримки агровиробників, структурному регулюванні галузі сільського господарства, розвитку сільських територій, створенні умов для комерціалізації та диверсифікації економіки, аграрні трансформації в Україні, ще не набули такого значення [6].

Як зазначають Т. Зінчук і В. Ткачук, заходи щодо забезпечення диверсифікації розвитку сільських територій відіграють важливу роль для України, де майже не спостерігається зростання економіки у сільських регіонах, все ще переважає сільськогосподарський сектор як основне джерело доходів селян, і в регіонах з високим рівнем безробіття, які потребують розроблення стратегії форсування зростання доходів сільського населення [6].

Основними потребами та обмеженнями диверсифікації діяльності на сільських територіях, на думку М. Плотнікової, є такі [7]:

1) низький рівень підприємницької активності та зайнятості населення, а також високий рівень конкуренції з боку іноземних компаній та їх продукції;

2) сировинна спрямованість регіону (видобуток граніту, заготівля лісосировини);

3) погіршення демографічної ситуації поряд з іншими демографічними факторами (старіння населення, виїзд і заробітчанство активної частини населення);

4) погіршення екологічної ситуації, зокрема з ліквідації побутових відходів, формування водного балансу.

На основі проведеного аналізу наукової літератури слід виділити такі методологічні принципи диверсифікації розвитку сільських територій в умовах децентралізації:

1. Диверсифікація як процес послаблення залежності від результатів сільськогосподарської діяльності.

2. Диверсифікація як один з елементів підвищення рівня підтримки фермерів.

3. Диверсифікація як стимул до виробництва різноманітних товарів, речей, послуг і як захист від впливу зниження попиту на певний товар.

4. Диверсифікація як поштовх до підвищення рівня сукупного сімейного доходу сільськогосподарських товаровиробників [6].

5. Диверсифікація як один із заходів підвищення якості життя сільських жителів.

6. Диверсифікація як один з елементів механізму забезпечення конкурентних переваг сільських територій.

7. Диверсифікація як можливість досягнення екологічної безпеки.

Слід відзначити, що диверсифікація розвитку сільських територій в умовах децентралізації залежить від низки факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

До внутрішніх чинників слід віднести такі:

- географічне положення сільських територій;
- наявність природних ресурсів;
- рівень кваліфікації сільських жителів;
- вік населення;
- транспортна інфраструктура;
- розвиток ОТГ загалом і кожного окремого села;
- стан галузей економіки, характерних для цих територій.

До зовнішніх чинників диверсифікація розвитку сільських територій варто віднести:

- політичне становище в країні та світі;
- державні програми підтримки розвитку сільської місцевості та сільського господарства;
- рівень попиту та пропозиції на товари та послуги, які виробляються на певній території.

Також слід виокремити фактори стримування та стимулювання процесу диверсифікації. Факторами стримування є такі: неефективне законодавство, обмеженість природних ресурсів, низький рівень обізнаності населення, недостатність фінансування з Державного бюджету програм розвитку сільських територій; недостатність підприємницького досвіду у населення; нестача стартового капіталу для початку бізнесу.

Факторами стимулювання цього процесу є реформа децентралізації; проведення бізнес-тренінгів і тренінгів для голів і старост ОТГ; надання консультаційної допомоги у юридичній та економічних сферах.

У своєму дослідженні І. Кульчій диверсифікацію сільських територій розглядає як діяльність сільськогосподарських товаровиробників щодо сталого розвитку сільських територій, яка полягає в запровадженні форм з урізноманітнення сільськогосподарської (виробничої) та (або) несільськогосподарської (промислової) діяльності, а також у наданні послуг у сфері сільського туризму, а диверсифікацію аграрного виробництва – як урізноманітнення і розширення діяльності сільськогосподарських товаровиробників шляхом

розвитку нових галузей або випуску нової продукції чи сировини для промисловості [8, с. 6-7].

На нашу думку, диверсифікацію розвитку сільських територій доцільно проводити в трьох напрямках:

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва (розширення асортименту продукції, популяризація органічного виробництва);
- диверсифікація несільськогосподарської діяльності (сільський зелений туризм, промисловість, специфічна районувана продукція, оригінальні мистецькі промисли);
- диверсифікація джерел фінансування (кошти Державного та місцевого бюджетів, кошти юридичних і фізичних осіб, гранти).

Диверсифікацію розвитку сільських територій у сфері сільськогосподарського виробництва слід здійснювати за рахунок розширення асортименту продукції, збільшення обсягів органічного та нішевого виробництв. Вибір видів несільськогосподарської діяльності для кожної сільської території індивідуальний, він залежить від природних ресурсів і місця їх розташування. Найпоширенішими видами такої діяльності є сільський зелений туризм, заготівля лісу, видобуток щебеню, піску та корисних копалин, оригінальні мистецькі промисли, виробництво специфічної районуваної продукції, транспортні перевезення, будівництво розважальних закладів і закладів харчової промисловості. Фінансування стратегій, програм, проектів розвитку сільських територій та заходів, організованих об'єднаними територіальними громадами, слід здійснювати за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів, коштів фізичних і юридичних осіб, грантів та ін. [9, с. 21-22].

Кожна об'єднана територіальна громада, кожне підприємство та кожен житель села повинні вирішити, як поєднати ці напрями диверсифікації, врахувавши при цьому наявні природні та економічні ресурси.

В основу концептуальних засад диверсифікації розвитку сільських територій покладено реалізацію механізму та застосування заходів, враховуючи напрями диверсифікації, комплексна дія яких має синергетичний характер, акцентуючи при цьому увагу на ефективності формування сільських об'єднаних територіальних громад.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, звернемо увагу на доцільність розроблення концепції диверсифікації розвитку сільських територій, що являє собою сучасну парадигму організації соціальних, економічних та екологічних відносин, побудованої на засадах комплексності, міждисциплінарності та синергетики, цільовим орієнтиром яких є використання наявних і потенційних можливостей забезпечення розвитку сільських об'єднаних територіальних громад, підвищення якості життя сільського населення та

конкурентоспроможності сільських територій, досягнення екологічної безпеки.

Список використаних джерел

1. Павліха Н. В., Хомюк Н. Л. Визначення сутності сільських категорій. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2017. № 19. С. 306-313.
2. *Економічна енциклопедія: у трьох томах / ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред) та ін.* Київ: Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
3. Хомюк Н. Л. Диверсифікація розвитку сільських територій як економічна категорія. *Організаційно-економічні засади інформаційного забезпечення економіки: монографія*. Рівне: НУВГП, 2018. С. 232-242.
4. Козир Т. О. Практичні аспекти стратегічного планування розвитку сільських територій. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 3(26). URL: <http://www.nbu.gov.ua>
5. Зінчук Т. А., Куцмус Н. Н. Теоретико-методологічні підходи к диверсифікації сільської економіки в Україні и ЕС. *Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развитие сельских территорий: науч. сб.* М.: ВИАПИ им. А. А. Никонова «Энциклопедия русских деревень», 2007. С. 544.
6. Зінчук Т. О., Ткачук В. І. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 27-34.
7. Плотнікова М. Ф. Горизонтальна диверсифікація діяльності на сільських територіях. *Формування ефективної моделі розвитку підприємства в умовах ринкової економіки: тези V Міжнар. наук. практ. конф., 2-3 листоп. 2017 р.* Житомир, 2017. С. 595-600.
8. Кульчій І. М. Організаційно-правове забезпечення диверсифікації сільських територій за участю сільськогосподарських товаровиробників: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.06 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 23 с.
9. Khomiuk N. Development of rural territories in conditions of decentralization. *Proceedings of the Third International Conference of European Academy of Science*, December 20-30, 2018, Bonn, Germany. P. 21-22.

References

1. Pavlikha, N. V., & Khomiuk, N. L. (2017). Vyznachennya sutnosti sil'skykh katehoriy [Determination of the essence of rural categories]. In *Visnyk Volyn's'koho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu [Bulletin of Volyn Institute for Economics & Management]*: Vol. 19 (pp. 306-313). [in Ukrainian].
2. Mochernyy, S. V. (Ed.) (2000). *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*: In 3 Vols. Vol. 1. Kyiv: Academy. [in Ukrainian].
3. Khomiuk, N. L. (2018). Dyversyfikatsiya rozvytku sil's'kykh terytoriy yak ekonomichna katehoriya [Diversification of rural territories as an economic category]. In *Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady informatsiynoho zabezpechennya ekonomiky*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

[Organizational and economic principles of information provision of the economy] (pp. 232-242). Rivne: National University of Water and Environmental Engineering. [in Ukrainian].

4. Kozyr, T. O. (2009). Praktychni aspekty stratezhichnoho planuvannya rozvytku sil'skykh terytoriy [Practical aspects of strategic planning of rural development]. In *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya [Theory and practice of public administration]*: Vol. 3(26). (pp. 307-314). [in Ukrainian].

5. Zinchuk, T. O., & Kutsmus, N. M. (2007). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do dyversyfikatsiyi sil's'koyi ekonomiky u YeS ta Ukraini [Theoretical and methodological approaches to diversification of the rural economy in the EU and Ukraine]. In *Bahatofunktsionalnist' sil's'koho hospodarstva ta stiyky rozvytok sil's'kykh terytoriy [Multifunctionality of agriculture and sustainable development of rural areas]*. M.: VIAPI im. A. A. Nikonova: Encyclopedia of Russian Villages (p. 544). [in Russian].

6. Zinchuk, T. O., & Tkachuk V. I. (2011). Teoretychno-metodolohichni zasady dyversyfikatsiyi sil's'koyi ekonomiky v konteksti yevropeys'koho dosvidu [Theoretical and methodological principles of diversification of rural economy in the context of European experience]. *Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex*, 1, 27-34. [in Ukrainian].

7. Plotnikova, M. F. (2017). Horyzontal'na dyversyfikatsiya diyal'nosti na sil's'kykh terytoriyakh

[Horizontal diversification of activities in rural areas]. In *Formuvannya efektyvnoyi modeli rozvytku pidpryyemstva v umovakh rynkovoyi ekonomiky [Formation of an effective model of enterprise development in a market economy]*: Abstracts of the Vth International Scientific and Practical Conference, on 2017, Nov 2-3 (pp. 595-600). Zhytomyr. [in Ukrainian].

8. Kulchiy, I. M. (2014). Orhanizatsiyno-pravove zabezpechennya dyversyfikatsiyi sil's'kykh terytoriy za uchastyu sil's'kohospodars'kykh tovarovyrobnykiv [Organizational-legal provision of diversification of rural territories with participation of agricultural commodity producers]. PhD, in Law Thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv. [in Ukrainian].

9. Khomiuk, N. (2018). Development of rural territories in conditions of decentralization. In *Proceedings of the Third International Conference of European Academy of Science*, Dec 20-30, 2018 (pp. 21-22). Bonn, Germany.

Надійшло 21.02.2019 р.

Scientific-practical journal "REGIONAL ECONOMY"

Scientific-practical journal "Regional economy" is a specialized scientific-practical publication, which highlights such theoretical and applied issues: the formation and implementation of state regional policy in Ukraine, the problems of socio-economic life of the regions, territorial development, environmental management and ecological security, social policy, cross-border cooperation, rural development, investment and innovation policy, Finance and banking.

Journal "Regional economy" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine in the field of economic sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated by 7.10.2015 №1021).

The journal is included in the international scientometric database Index Copernicus, Poland - with 2012.

The journal's website: www.re.gov.ua